

Søren Peter Hansen & Stefanie Stockhorst
(hrsg.), *Deutsch-dänische Kulturbeziehungen im 18. Jahrhundert. German-Danish Cultural Relations in the 18th Century*, Schriften des Frühneuzeitzentrums
Potsdam, Bd. 9 (Göttingen: Vandenhoeck &
Ruprecht, 2019). 196 pp.

Anna Sandberg, København

I år 2020 fejres 100-året for den dansk-tyske grænsedragning og et ”dansk-tysk venskabsår”, som skal markere det gode samarbejde mellem europæisk stormagt og dansk småstat. Magtbalancen er givet både politisk og økonomisk, men set i et historisk perspektiv har det ikke altid været sådan. Går vi tilbage til 1700-tallet var den danske helstat – som rakte fra Nordkap til Altona og havde oversøiske kolonier – ikke nogen uvæsentlig politisk faktor i Europa og var en slags magnet for den uddannede elite og kunstnere fra de tyske hertug- og fyrstedømmer. I midten af 1700-tallet udfoldede den såkaldte ”tyske kreds” sig i København med forfattere som Klopstock, Gerstenberg og J. E. Schlegel, der genopdagede middelalderen og blev impulsivere for Herder og Goethes sturm und drang i 1770’ernes Strasbourg. Med Struenseses reformer blev Danmark for en tid et radikaloplyst foregangsland, og mod slutningen af 1700-tallet var de danske landboreformerne og forbuddet mod slavehandel pionertiltag i Europa. Dette tegnes op i den aktuelle antologi, der viser en fornyet interesse i historisk og litteraturhistorisk forskning for de dansk-tyske vekselvirkninger i 1700-tallets brydningstid mellem tradition og modernitet. Bogens tysk- og engelsksprogede bidrag (med abstracts på dansk) går tilbage til en konference i Wolfenbüttel i 2017 organiseret af Dansk Selskab

Recommended citation: Sandberg, Anna, review of Søren Peter Hansen & Stefanie Stockhorst (red.), ‘Deutsch-dänische Kulturbeziehungen im 18. Jahrhundert. German-Danish Cultural Relations in the 18th Century’ (Göttingen, 2019), *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 17 (2020), 190–193. <https://doi.org/10.7557/4.5560>

Copyright: © 2020 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

for 1700-tals studier og Deutsche Gesellschaft für die Erforschung des 18. Jahrhunderts.

Antologiens højt specialiserede case-studier kunne godt have været lidt bedre rammesat af en længere indledning med overblik over grundbegreber og ideer i perioden ud fra den aktuelle forsknings status, fx ville en forklaring af den radikale oplysning have været nyttig. I stedet skitsereres metoden i undersøgelserne, som har mindre fokus på transfer-tilgangen end på en undersøgelse af de "netværkskonstellationer i hvilke de dansk-tyske oplysningsdiskurser blev forhandlet" (s. 9). De fleste bidrag opererer med en litteratursociologisk, feltorienteret og diskursanalytisk tilgang, men samtidig får vi også en række levende portrætter af periodens kulturpersonligheder og deres forskelligartede relationer såsom venskab, elev/lærerforhold, opposition eller konkurrence. Tre interessante undersøgelsesfelter, der går på tværs af de disciplinære skel mellem historie og litteratur, er pietismen, reformpolitikken og litteraturens funktion i den moderniseringsproces, der foregår i anden halvdel af århundredets oplyste absolutisme. Pietismen som kulturel indflydelsesfaktor belyses i to interessante studier af henholdsvis herrnhutismen i Christiansfeld og af tidlig dansk kirke- og retshistorie i København. Annemarie Mai, som arbejder med dansk litteraturhistorie ud fra steder, følger her op ved at undersøge den lille eksperimentby, der blev iværksat af Christian VII efter ide af Struensee. Grev Zinzendorfs brødre fra Herrnhut blev inviteret dertil i 1772 for at udbrede deres færdigheder inden for håndværk, undervisning og pleje. Også det åndelige liv blev fornyet med den herrnhutiske pietismes religiøse fællesskab. Mai viser, hvordan menighedens bekendelsespraksis med de individuelle "hjertehistorier" influerede den sekulære litteratur i 1700-tallet med introspektive genrer som selvbiografi, erindringer og dagbog. Den pietistiske virkningshistorie i dansk litteratur – som omfatter Brorson og Ewald fra Halle-pietistiske familier samt Kierkegaard med en herrnhutisk baggrund og den dansk-norske Camilla Colletts socialisering i Christiansfeld – synes at kalde på en større udforskning. Pietismens samfundsmæssige indflydelse er også den røde tråd i Tine Rechs artikel. Hun påviser, hvordan tidlig dansk retspraksis overraskende nok blev sækulariseret af en tysk pietistisk teologiprofessor, Jeremias Friedrich Reuss, der virkede i København i 1732–1749. Han afviste som den første at agere som rådgiver i straffesager og at begrunde ret og jura i læsninger af det Gamle Testamente. På grundlag af et kildemateriale af appeller og forespørgsler til Det teologiske Fakultet vedrørende sodomisager, påviser Reech, hvordan en pietistisk individualisering af kristendomsopfattelsen udvirkede en modernisering af dansk ret. Efter 1756 overgik den rådgivende funktion helt fra det teologiske til det juridiske fakultet. To andre bidrag beskæftiger sig med 1700-tallets reformpolitik. Hvor de to omtalte danske bidrag ser på en "import" af tyske ideer til helstaten,

retter Iwan-Michelangelo D'Aprile blikket mod recirkulationen af ideer fra det danske til det preussiske samfund med sin artikel om Carl August Struensee, bror til den berømte Struensee, langt hen glemt og oversat i forskningen. Han blev ansat ved det danske hofs finanskollegium i 1771 og i 1772 fængslet sammen med sin bror, men efter sin frigivelse blev han bankdirektør og finansminister i Preussen. D'Apriles tese er, at C. A. Struensees danske erfaring med både Struensees vidtgående reformer og med den gamle adels modrevolution samt hans fortsatte kontakt med Danmark, der var en af Europas førende oversøiske handelsmagter, blev afgørende for Preussens reformering til en agrar militærstat med en moderne finanspolitik. D'Aprile viser kontinuiteten mellem de danske reformer i 1770erne og de tyske fra 1810erne, så at sige bag om den franske Revolution som den store begivenhed. Den kendte Struensee og hans fald behandles i bogens sidste artikel af Christoph Schmitt-Maaß, som ser på hans efterliv i historiske romaner og film. Et helt nyt skud på stammen efter Enqvists roman og Arcels film er Karoline Stjernfelts tegneserie (2013), der her fremhæves for sin nuancerigdom.

York-Gothart Mix afprøver en tese om sammenhængen mellem ophævelsen af bøndernes livegenskab i Slesvig og Holsten i 1805 og forbuddet mod slavehandel i 1792. Her ses en interessant personhistorisk konstellation, idet manden bag forbuddet, finansminister Ernst Schimmelmann, var søn af århundredets største danske slaveejer, Heinrich Carl Schimmelmann, der med fire plantager i Caribien stod for en tredjedel af Danmarks sukkerproduktion. Alle hans børn var indgiftet i dansk-tyske adelsfamilier, der ironisk nok protegerede samfunds- og kolonikritiske digtere såsom Herder, Claudius og Schiller. Hvad bevægede Ernst Schimmelmann til at forbyde slavehandel, og kan årsagerne findes i de personlige kontakter og hans lekture, spørger Mix. Han sandsynliggør, at fx Raynals encyklopædiske kolonialhistorie (udgivet fra 1770 og frem), der blev en europæisk bestseller, var en fælles kilde til viden i det lille netværk af nordtyske og danske adelsfamilier som Bernstorff, Stolberg, Reventlow og Schimmelmann, der med forbuddet mod slavehandel (1792) tog de første skridt ud af kolonialismens voldsherredømme.

Artiklerne om litteratur tematiserer de litterære aktører Gerstenberg, J.E. Schlegel, Lessing, Mylius, Cramer, Baggesen og Henrik Steffens. De talrige tidsskrifter dyrkede en særlig "Streitkultur", og Stefanie Stockhorst analyserer det moralske ugeskrift *Der nordische Aufseher*, udgivet i Leipzig og København fra 1758–1761 af den tyske hofpræst i København, Johann Andreas Cramer. Det var centrum for en voldsom diskussion af forholdet mellem moral, tro og fornuft mellem Lessing, Friedrich Nicolai og Moses Mendelssohn på den ene side og Cramer og Basedow på den anden side. Forfatteren Gerstenberg, der grundlagde "den tyske kreds", er genstand for to artikler som analyserer forholdet mellem litteraturkonvention, forfatterautonomi og marked. Helga Meise ser et brud med ro-

kokoens konventioner og en individualiseret erotik i Gerstenbergs "Tändeleyn" (1759). Samme spor forfølger Gordon Herenz, der laver en bourdieusk feltanalyse af Gerstenbergs "Gedicht eines Skalden" (1766), som dels var et hyldedigt til Frederik V, dels et programdigt, der lancerede genopdagelsen af den nordiske mytologi i digtningen. Der er noget forfriskende ved denne tilgang til oplysningslitteraturen: med Gerstenbergs branding af det nordiske fik København et unique selling point i den europæiske res publica. Tærskelfigurer mellem de to århundreder er de to grænsegængere mellem dansk og tysk, Jens Baggesen, der er emnet hos Henrik Blicher, og Henrich Steffens analyseret af Jesper Lundsfyrd Rasmussen. Sidstnævnte giver forholdet mellem Steffens og Schelling et kritisk eftersyn og påviser, hvordan Steffens ikke bare reciperer, men især transformerer Schellings naturfilosofi (før identitetsfilosofien fra 1801). Lundsfyrd Rasmussen foreslår samtidig, at der også er en påvirkning den modsatte vej, fordi Schelling lærer af Steffens' empiriske studier.

Forskningsfeltet, der spænder over kulturtransfer, "histoire croisée" og netværksanalyse, kunne givetvis have været tegnet metodisk og teoretisk skarpere op. Faktisk arbejder flere af artiklerne end proklameret indledningsvis med en genuin kulturtransfer-tilgang, der viser de forandringer der sker i den modtagende kultur ved overførslen af ideer, eller som påviser en reciprok virkning tilbage på udgangskulturen. Vanskeligheden består selvfølgelig også i at definere grænserne knivskarpt mellem dansk og tysk kultur i 1700-tallet. Der var naturligvis dynastiske grænser, men endnu ingen nationalstatslige eller sproglige. Først i 1800-tallets nationalideologiske tid, hvor dansk og tysk afgrænsede sig fra hinanden og excellerede i fjendebilleder, ikke mindst pga. striden om hertugdømmerne i krigene i 1848 og 1864, kan man anskue vekselvirkningerne i en egentlig transnational optik. Bogen viser, hvor tæt forbundne tysk og dansk kultur var – og peger med sine nye undersøgelser på, at der stadig er udforskede områder i dette rige blandingskulturelle felt i 1700-tallet.